

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 821.9

Білоконенко І. С.,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри російської філології та зарубіжної літератури
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут

ЛІТЕРАТУРНІ ЖАНРИ У ПРИДВОРНІЙ КУЛЬТУРІ ЄЛИЗАВЕТІНСЬКОЇ ЕПОХИ

У статті досліджено специфіку розвитку нових жанрових форм у придворній літературі Англії елизаветинського періоду. Зроблено висновок, що цей процес зумовлювався впливом класичного надбання та літературними експериментами митців, що сприяло появі оригінальних і продуктивних тенденцій, нових художніх форм.

Ключові слова: літературні жанри, придворна культура, елизаветинська епоха, петраркізм, маньєризм, евфуїзм, аркадізм.

В статье исследована специфика развития новых жанровых форм в придворной литературе Англии елизаветинской эпохи. Сделан вывод, что этот процесс был обусловлен влиянием классического наследия и литературными экспериментами, что способствовало появлению оригинальных и продуктивных тенденций, новых художественных форм.

Ключевые слова: литературные жанры, придворная культура, елизаветинская эпоха, петраркизм, маньеризм, эвфуизм, аркадизм.

The paper studies the specific development of new forms of genre in court literature of Elizabethan England. It was concluded that the process was influenced by classical heritage and literary experiments. These experiments contributed to emerging trends in productivity, originality, and new art forms.

Keywords: literary genres, court culture, Elizabethan, petrarchism, mannerism, euphuism, arcadism.

Процес формування англійської національної літератури не сприймається дослідниками однозначно. Про це свідчать численні наукові розвідки, які знаходяться у площині як давно визнаних, так і новітніх підходів до концепції історії англійської літератури цього часу. Щодо розуміння літературного процесу елизаветинського періоду, то його специфічні риси дослідники описують із врахуванням двох важливих тенденцій [Чаплін 2003:8]. Перша – це тенденція латинського гуманізму, яка мала «університетський» характер, поширюючись у філософських гуртках Оксфорду та Кембриджу.

Друга – індивідуального літературного експерименту, який представляв митця та його індивідуальну діяльність як центр естетичної системи. Результатом «переживання» петраркізму в Англії стає тенденція до іронічного обігрування та переосмислення жанрових кліше, що дозволяє говорити як про впровадження в тексти готових поетичних топосів, так і про дотепне використання нових, незвичних елементів. Цей процес досліджено на матеріалі елизаветинського роману [Мусвік 2000; Нікіфорова 1988; Привалова 1989, 1996, 2008; Торкут 2000], проте до наукової інтерпретації ще не залучалися інші жанри пізнього Відродження, де формувалися тенденції до зміни канонів, маньєристичних експериментів. У вітчизняному літературознавстві є об'єктивна потреба з'ясувати, як в елизаветинську епоху, коли художнє мислення митця підкорялося жанровому канону, маньєристи напрацьовують свої творчі прийоми і в жанроутворенні, і в комбінуванні різних жанрових кліше; як у придворній літературі з'являються й успішно розвиваються нові жанрові форми, що не мають аналогів і зразків, хоча і формуються з готових книжкових ситуацій. Тож **метою** цієї статті є аналіз літературних жанрів у придворній культурі епохи Єлизавети I, коли маньєризм посилює пошук художниками слова власної манери, що проявляється в полемічному руйнуванні традиційних жанрових форм.

Літературні експерименти елизаветинців виявлялися плідними, сприяючи появі оригінальних і продуктивних тенденцій і нових художніх форм. Будь-які естетичні принципи осмислюються наново, прилаштовуються до нових придворних реалій. У своїй творчості елизаветинці набувають самобутності, «сперечаючись» не лише з попередниками, але і з сучасниками, навіть із собою. Вони експериментують зі стилями, переосмислюють жанроутворюючі елементи, шукають власну «манеру» (два варіанти «Аркадії» Ф. Сідні, два варіанти роману Дж. Лілі «Евфуес»). У придворній літературі з'являються й успішно розвиваються нові жанрові форми, що не мають аналогів і зразків, хоча і формуються з готових книжкових ситуацій: збірка еклог у формі календаря Е. Спенсера, цикли сонетів Ф. Сідні та Е. Спенсера,

романи з елементами пасторальності Р. Гріна, Т. Лоджа, Ф. Сідні, проблемні гуманістичні «високі» романи Дж. Лілі та Ф. Сідні, національна героїчна епопея Е. Спенсера, пасторальна «маска» Б. Джонсона, Дж. Лілі, Ф. Сідні, любовна лірика Ф. Гревілла, Е. Дайєра, С. Деніела, М. Дрейтона.

Проявляючи інтерес до внутрішньої сутності людини, до її мінливості, маньєристи зображають людину підвладною ілюзіям. Це стає маньєристичною концепцією особистості в різних жанрах літератури. У маньєризмі змінюється художня логіка розвитку ідеї стилю, який робить неважливим пряме зображення реальності. Автори прагнуть відсторонитися від прямого звернення до сучасності, через це з'являються натяки, алюзії. «Високі» герої отримують «італізовані» або «антикізовані» імена: Евфуес, Пандосто, Пірокл, Мусідор, Розалінда. Події в художніх творах розвиваються в умовному місці та часі (у Ф. Сідні – у пасторальній Аркадії і Малій Азії; Дж. Лілі переносить місце дії у першій книзі «Евфуесу» в Афіни, Т. Лодж – у Бордо й Арденський ліс, Р. Грін – у Богемію). У цій умовній реальності автори концентрують увагу на художньому дослідженні духовного життя інтелектуальних, освічених героїв. Адресатом текстів виступає освічена аудиторія, тому звернення до міфів, алюзії, міфологічні паралелі, книжність не є проблемою для сприйняття. Алегоризм, умовність пронизують усі жанри придворної культури.

У літературі відроджуються та по-новому розвиваються античні жанри – еклога, епопея, трагедія. Придворні автори культивують інтерес до цих жанрів. Із еклогою, епопеєю й іншими античними жанрами успішно експериментує Спенсер. Пошук жанрових варіантів реалізується у збірці еклог у формі календаря «Пастуший календар», що стала значущим твором із жвавою продуманою структурою. В еклогах Спенсер експериментує: з'єднує традиції античної й ренесансної буколіки (Вергілія, Феокрита, Мантуана) з елементами середньовічної алегористики (байка, притча, дебати) та різні віршовані форми. У тексти еклог включаються алюзії (еклоги Вергілія, ідилії Феокрита, петраркістська лірика). Автор представляє життя «дітей природи»: його пастухи – історичні особи, приховані за алегоріями. Спенсер описує своїх

друзів, королевою пастухів є Єлизавета, а під ім'ям Тітіра, бога пастухів, у червневій еклозі оспіваний Чосер. Усі еклоги, різноманітні за тематикою, жанровими образами, автор об'єднує мотивом календаря. Поет ніби «рухається» від алегоричного методу осмислення світу до його алюзіативного варіанту.

Розвиток маньєризму накладає відбиток на стан романтичного жанру, прискорює його розвиток, з'являються такі форми роману, які не мали жанрового прикладу у зв'язку з пошуками ренесансними митцями власної манери. Роман цього періоду – це самобутній, закономірний етап в історії жанру, відзначений різноманітністю романних модифікацій. Письменник-маньєрист не міг відмовитися від книжкового зразка, але прагнув до змагання з уже існуючим варіантом, по-новому комбінував готові мотиви – у результаті виникали нові комбінації форм, що не мали аналогів. Маньєризм визначив незавершеність, навіть хаотичність, варіативність розвитку роману, багато експериментів так і не було завершено, в одного автора один варіант роману відразу змінювався іншим, також не завершеним.

Одним із важливих жанрів придворної літератури стає «високий» гуманістичний роман. Англійський «високий» роман розвивався як концептуально-програмний, інтелектуальний жанр, що поєднував важливі гуманістичні ідеали, ідеї, уявлення у процесі їх видозміни, кризи, з новими концепціями, думками, поняттями, що виникли в нову епоху. Високі «men of letters» створюють ідеальні образи, приклади, моделі поведінки. Вони повчають, прагнучи виховати в сучасника високі поняття благородства. Але вони усвідомлюють і складність набуття ідеалу, говорять про мінливість людської натури. Тому істотно трансформується і змінюється концепція героя у творах пізнього Відродження. Дж. Лілі, Ф. Сідні успадковують гуманістичну мрію про універсальну людину Відродження. Але, якщо автор «Евфесу» вірить у можливість подолання колізій, покладаючись на роль людського розуму, то в пізніших романах письменники представляють вже нову концепцію героя, який є жертвою внутрішніх протиріч і пристрастей (романи

Р. Гріна). «Високий» роман звертався до питань, які хвилювали освічену аудиторію: роздуми про те, яким повинен бути ідеальний правитель, як виховати джентльмена, чи має народ право на повстання проти тирана, відмінність законного правителя від тирана, який образ життя треба обирати – «споглядальний» чи «діяльний» і т. ін.

Особливою популярністю при дворі Єлизавети користувався роман Лілі «Евфуес». Жанрово-стильова форма роману свідчить, що автор не продовжує традиції ренесансного лицарського роману, а шукає інші змістовно-формальні основи жанру. Л. Привалова звертає увагу на тему «блудного сина», яка збагачує роман новою гострою колізією, що визначає протиріччя інтелектуального героя, котрий напружено осмислює світ у його різноманітних аспектах і проявах [Привалова 2008:15]. Автор створює стильовий феномен – евфуїзм. Цей стиль – поєднання художньої образності з риторикою, де значну роль відіграють вишукані метафори, епітети, антитези. Йому не властива економія художніх засобів, навпаки, барвистість, пишномовність. Евфуїзм є антитезою суворій пуританській простоті, яка вже почала проявляти себе в літературі Англії. Цей твір представляє вишуканого дотепника, сам стиль мислення якого визначається парадоксальністю, «гостротою розуму», ерудицією, вченістю. На відміну від Сідні, який підкреслював царське походження своїх героїв, Дж. Лілі ставить значення людини в залежність від її особистих якостей, перш за все, вченості, духовності. З'являється новий тип героя – дотепник. На противагу лицарському роману з його героїчними подвигами та мандрями, Лілі формує сюжет своєї оповіді завдяки ситуаціям бесід, дискусій, повчань. Це «авторський варіант» вирішення проблеми виховання взірцевого джентльмена. Адресуючи свій текст сучаснику, Лілі прагне виховати його в дусі певних ідеалів, проповідуючи тезу про літературу як про «підручник життя».

Ф. Сідні формує інший варіант риторизованого стилю і створює свій стильовий феномен – аркадізм. Він звертається до полемічного осмислення досвіду романської прозоетричної пасторалі, пише два романні варіанти на

тему пасторальної Аркадії, де були ті самі персонажі, сюжетні ситуації, конфлікти, але виникали різні жанрові доміанти. У «Старій Аркадії» (1577–1580) автор піддає переосмисленню важливі жанроутворюючі елементи пасторального роману (ідеал споглядального життя обраних на лоні природи); у «Новій Аркадії» (1584) звертається до втілення своїх теоретичних уявлень про ренесансну героїчну поему у прозі. Створений Лілі та Сідні «високий» роман мав моралістичну спрямованість, де «представлена розгорнута програма виховання джентльмена, загострювалися проблеми влади, відповідальності правителя за долю своєї країни, взаємини людини і держави» [Привалова 1989:30]. Жанр пасторалі залучається в орбіту літературних експериментів, однак англійські гуманісти не є прихильниками ідеалу споглядального життя, вони сповідують культ активного героїчного діяння.

Поява героїчної епопеї «Королева Фей» Е. Спенсера стає значущою подією в англійській літературі, яка отримує свій ренесансний епос. Поет є творцем ідеальних образів, поділяючи переконання гуманістів у тому, що поезія повинна бути джерелом ідеальних прикладів для наслідування. Сподівання поета мали позитивний вплив на формування професійного ставлення до поезії і принесли визнання її високого громадського призначення в суспільстві. «Королева Фей» – це «урок» мудрого правління, «настанова» монарху та її «лицарям», роздуми про «ідеальних лицарів і дам», про набуття чеснот. Автор поеми запозичує свої алегоричні образи у видатних попередників: Г. Чосера, Дж. Гауера, В. Ленгленда.

Придворна культура збагачується й жанром комедії. Лілі створює незвичну жанрову форму *entertainment*, у якій поєднує риси жанру «маски» і драми. Одна з таких – «Розвага в Чісвіку» – була показана Єлизаветі в 1602 р. Лілі виступає і творцем прозового стилю в англійській драматургії. Комедії Лілі мають міфологічні та пасторальні сюжети, орієнтовані на виховання ідеального дворянина. Вони поєднали традиції італійських пасторалей та «маски». Дж. Лілі розробляє новий тип комізму, піднесений до рівня високого мистецтва, збагачений «новою» філософією та новою стилістикою. Це був

відхід від традиції, якої дотримувалися його попередники. Завдяки Лілі формується концепція комедійного жанру в тій формі, яка була зумовлена мистецтвом високого Відродження. Лілі віддає данину пристрасі маньєристів до «дотепності», виступаючи автором концепції дотепності. Приклад дотепного знаходимо в його комедіях «Сафо та Фаон» (1584), «Галатея» (1584), «Ендіміон» (1588), «Мідас» (1589). Лілі пропонує глядачу незвичні повчання, пов'язані з обговоренням моральних проблем, зіткненням різних точок зору героїв, диспутами. Так формується культ «wit», а «ідеальною» особистістю стає дотепник. Вплив культу «wit» у кінці XVI ст. відчула й англійська поезія – сама епоха «пропонувала» поетам бути дотепними. Основою дотепності виступає вигадлива метафора, *conceitti*, що зв'язує предмети або ідеї, які здаються далекими, що давало можливість митцям коротко, образно, несподівано їх представляти.

Затребуваним жанром в англійській придворній культурі є п'єса-маска. «Маска» була формою святкової придворної розваги. Першою в англійській літературі була п'єса-маска «Леді травня» (1578) Ф. Сідні. Спочатку для «маски» використовувалися зразки старих «масок» з італійської пасторальної драми, пізніше в них з'явилися національні елементи. Зокрема, у п'єсі-масці Лілі «Галатея» (1584–1588) дія відбувалася в Англії, але в комедії брали участь Нептун, Венера, Купідон, Діана й англійські клоуни, астролог, алхімік; у «Сафо та Фаон» (1584) знову діє Купідон; в «Олександрі та Кампаспі» (1584) присутні Платон, Аристотель, Діоген, англійські клоуни під грецькими псевдонімами; у «Матінці Бомбі» (1587–1590) дія відбувається в Англії, але розігрується за Плавтом. «Маски» при дворі Єлизавети головно розвивали тему згоди й єдності королеви та королівства. Сюжети часто відображали класичні або алегоричні теми, були повні символізму. У п'єсах-масках Англія показувалась як «земля обітована» з сильним, розумним благородним правителем, який втілює кращі національні риси.

Серед провідних жанрів у придворній культурі надзвичайно важливе місце відводиться поезії. Лірична поезія особливо цінується аристократами: при

дворі панують куртуазні ідеали – лицарське служіння дамі, що виводить любовну поезію на перший план. Звернувшись до італійських культурних віянь, придворна лірика не могла не відчутися на собі вплив петраркізму, особливо в сенсі розуміння цього терміну як особливого виду любовної поезії, пов'язаного з прославлянням коханої. Мовою придворної поезії стає петраркізм, придворне суспільство – це те середовище, що «живиться» петраркізмом. Переклади та наслідування любовної лірики Петрарки, творче змагання з континентальною петраркістською любовною поезією сприяє тому, що кохання виступає провідною темою придворної поезії, зазначає І. Бурова [Бурова 2007:7]. Т. Якушкіна висловлює думку, що перевидання Петраркино в той час конкурують тільки з однією книгою – Біблією. У цьому сенсі авторка називає «Книгу пісень» Петрарки «світською Біблією» XVI ст. [Якушкіна 2003:113]. Проте маньєристичні тенденції проникають і в середовище поезії, визначають пошук своєї «манери» придворними поетами, які не наслідують Петрарку, а полемізують із ним, іронічно обігрують петраркістські «кліше».

В англійській ліриці одним із провідних поетичних жанрів стає сонет. Сонети Відродження – це твори періоду панування книжного авторитету, коли будь-які враження й емоції «пропускалися» через книжні ситуації і традиції. Жанр сонета вимагав «маски», «ролі», яку грає ліричний герой – він має бути закоханим, куртуазним, він дивиться на свою кохану знизу вгору, як на божество або ангела. Одним із яскравих елизаветинських циклів є «Астрофіл і Стела» Сідні (1580–1598), де поет декларував свій відступ від принципів петраркізму. Експериментуючи із жанром сонета, Сідні включає до нього діалог, що робить його персонажів яскравими. Після Сідні поети нерідко віддавали перевагу жанру сонета (Е. Спенсер, М. Дрейтон, У. Ролі, Б. Джонсон, Дж. Лілі, Д. Девіс). Поява сонетних циклів відкрила шлях до національної адаптації сонета, публікація ліричних збірок стимулювала експерименти з їхньою структурною організацією, і такий принцип komponування сонетів простежується в ліричному циклі «Amoretti» Е. Спенсера.

Отже, літературний процес елизаветинського періоду обумовлюється впливом класичного надбання та літературними експериментами, які сприяли появі оригінальних і продуктивних тенденцій (евфуїзм, аркадізм, метафізична лірика) і нових художніх форм.

У своїй творчості елизаветинці набувають самобутності, експериментують, переосмислюють жанроутворюючі елементи, шукають власну манеру. Завдяки цьому з'являються й розвиваються нові жанрові форми, що не мали аналогів. «Висока література» в її різноманітних жанрах відзначається потягом до зображення внутрішнього світу високого, інтелектуального, духовного героя. Мистецькі твори відкривають внутрішні протиріччя людини, що не знаходять вирішення, – ці аспекти цікавлять маньєристів, які відкривають протестичність, мінливість своїх героїв у ситуації маскарадності, зміні «масок». Конфлікти і протиріччя цього періоду не знаходять прямого відображення в художніх творах, їх вирізняє умовність, екзотизм, алегоризм, емблемність, зашифровки різноманітних подій. Маньєристичні тенденції визначають пошук своєї «манери» придворними митцями, які не просто наслідують стиль та образність попередників, але й полемізують із ними, іронічно обігрують класичні кліше. Ці процеси стають важливою передумовою виникнення «нового героя» в літературі Англії XVII ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бурова 2007 – Бурова И. И. Дискуссия об английской поэзии и общественной роли поэта в тюдоровской Англии / И. И. Бурова // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. – Сер. 9. – Вып. 4. – Ч. I. – СПб. : СПбГУ, 2007. – С. 3–8.

Мусвик 2000 – Мусвик В. А. «Новая Аркадия» Ф. Сидни в контексте культуры рубежа XVI–XVII вв. : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / В. А. Мусвик. – М., 2000. – 331 с.

Никифорова 1988 – Никифорова Л. Р. Проблема жанровой природы «Старой» и «Новой Аркадии» Ф. Сидни : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Л. Р. Никифорова. – М., 1988. – 298 с.

Привалова 1996 – Привалова Л. П. Актуальные аспекты изучения английского романа Позднего Возрождения / Л. П. Привалова. – Д. : ДГУ, 1996. – 112 с.

Привалова 2008 – Привалова Л. П. Проблеми жанрово-стильового аналізу англійської романної прози доби Відродження : навч. посіб. / Л. П. Привалова. – Д. : «Пороги», 2008. – 55 с.

Привалова 1989 – Привалова Л. П. Роман «елизаветинцев» и основные литературные направления последней трети XVI в. / Л. П. Привалова // Зарубежный роман в системе литературного направления. – Д. : ДГУ, 1989. – С. 30–34.

Торкут 2000 – Торкут Н. М. Генезис, поетика і жанрова система англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та «література факту») : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.04 / Н. М. Торкут. – К., 2000. – 452 с.

Чаплин 2003 – Чаплин С. В. Роман Ф. Сидни «Аркадия» в контексте литературного самосознания английского Ренессанса : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / С. В. Чаплин. – Ростов н/Д, 2003. – 203 с.

Якушкина 2003 – Якушкина Т. В. Петраркист – читатель Петрарки / Т. В. Якушкина // Итальянский сборник. – СПб. : Акционер и К°, 2003. – №7. – С. 111–129.